

Ks. Jan ZWIĄZEK

Stan badań nad kościelną przeszłością Częstochowy i okolicy

1. Uwagi wstępne

W niniejszym artykule pragnę zwrócić uwagę jedynie na niewielką część historiografii, dotyczącą kościelnej przeszłości Częstochowy. Ogromna bowiem większość tego rodzaju piśmiennictwa omawia problematykę religijną związaną z sanktuarium Matki Bożej na Jasnej Górze. Wielkie wydarzenia natury religijno-patriotycznej, obchodzone na Jasnej Górze, znajdowały odzwierciedlenie zarówno w zapisach archiwalnych, jak i w relacjach publikowanych, które w późniejszym okresie służyły jako podstawa do opracowań naukowych. Z chwilą rozpowszechnienia się przekazów prasowych tego rodzaju relację najczęściej tam znajdowały swoją dokumentację. W cieniu tego piśmiennictwa, podobnie jak w cieniu Jasnej Góry, znajdowała się parafia częstochowska, której duszpasterze diecezjalni i zakonni — paulińscy byli bezpośrednio związani, poprzez więzy wypływające z administracji kościelnej z mieszkańcami Częstochowy. Parafia częstochowska była jedną z wielu tego typu placówek duszpasterskich, analogiczną do istniejących w najbliższej okolicy, jak i na pograniczu archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji krakowskiej. Znaczenie parafii Św. Zygmunta w Częstochowie wzrastało wraz z rozwojem miasta.

Taki stan parafii częstochowskiej był istotnym powodem, iż na temat jej dziejów przez długi okres nie pojawiały się żadne opracowania naukowe lub popularno-naukowe. Zainteresowanie przeszłością regionalną różnych instytucji kościelnych w badaniach historycznych pojawi się dopiero w II połowie XIX wieku. Mając na uwadze powyższe stwierdzenia nie można zapominać, że opis stanu parafii częstochowskiej podany przez Jana Długosza w „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis” stanowi fundamentalną pozycję wśród publikowanych źródeł¹, podobnie jak wizytacje kanoniczne biskupów krakowskich, pozostające w rękopisach w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie².

¹ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1864, t. 2, s. 220 – 222.

² W Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie akta wizytacji kanonicznych parafii częstochowskiej znajdują się w zespole akt dekanatu lelowskiego.

Jednakże zarówno źródła rękopiśmienne jak i drukowane nie wchodzą w zakres niniejszego artykułu.

Wydaje się, że literaturę dotyczącą kościelnej przeszłości Częstochowy w podanym wyżej zakresie, można byłoby podzielić na dwie części:

1. dotyczącą dziejów parafii częstochowskiej i dekanatu częstochowskiego w okresie przynależności kościelnej do diecezji krakowskiej i wrocławskiej czyli w okresie przed powstaniem diecezji częstochowskiej.
2. literaturę historyczną dotyczącą kościelnych dziejów Częstochowy po erygowaniu diecezji częstochowskiej (28 X 1925 r.). W tym okresie problematyka tego piśmiennictwa nie dotyczyła już li tylko dziejów parafii i dekanatu częstochowskiego, ale także instytucji diecezjalnych, mających swoje siedziby w Częstochowie.

W najnowszej historiografii specjalne miejsce zajmują czasopisma. W tym miejscu należy podkreślić, że diecezja częstochowska od samego początku swego istnienia dzięki biskupowi Teodorowi Kubinie posiadała własne czasopisma diecezjalne. Stanowiły one jednocześnie dokumentację źródłową wielu wydarzeń w zakresie diecezjalnym. Na łamach tych czasopism pojawiały się także artykuły, poświęcone kościelnej przeszłości różnych instytucji, w tym zwłaszcza istniejących w samej Częstochowie. Zaznaczyć wszakże należy, że nie były to artykuły obszerne i będące wynikiem dogłębnych badań historycznych, ale mimo to nie można pominąć ich milczeniem w chwili prezentowania stanu badań nad przeszłością kościelną tego miasta i okolicy.

Dla lepszego zrozumienia stanu badań nad literaturą historyczną Częstochowy, wydaje się słusznym, iż najpierw w bardzo syntetycznym skrócie należy przedstawić zarys kościelnych dziejów Częstochowy. W ten sposób łatwiej można będzie ocenić ilość i zakres przeprowadzonych dotychczas badań historycznych na ten temat.

2. Zarys kościelnych dziejów Częstochowy

W okresie średniowiecza na pograniczu wielkich dzielnic Polski — Wielkopolski i Małopolski oraz Śląska — znajdowała się miejscowość Częstochowa, podobnie jak wiele innych tego typu osad ludzkich, rozrzuconych na bardzo rzadko zamieszkałych terytoriach plemion polskich. Najnowsze badania nad przeszłością Częstochowy wskazują, że miejscowość ta była zlokalizowana wokół wzgórza zwanego obecnie Jasną Górą, a dopiero z chwilą sprowadzenia paulinów zaczęła rozwijać się osada nad Wartą zwana w późniejszych latach Starą Częstochową³. Rozwojowi miejscowości sprzyjała bez wątpienia bliskość rzeki Warty i jej dopływów.

Legendarne podania z czasów średniowiecznych będą łączyć tę miejscowość z pobytami w niej dwóch głównych patronów Polski — św. Wojciecha i św. Stanisława Szczepanowskiego. Według tych przekazów św. Wojciech wędrując z Czech do krainy Prusów miał zatrzymać się wraz z towarzyszącymi mu misjonarzami na wzgórzu, gdzie obecnie znajduje się sanktuarium jasnogórskie, a stąd dalej udać się w podróż misyjną w kierunku

³ M. Antoniewicz, Subregion częstochowski w średniowieczu (XIV – XV wiek), [w:] Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej, Częstochowa 1990, s. 9 – 21. (rec.) J. Laberschek, „Kwartalnik Historyczny” R. 98: 1991, nr 4, s. 135 – 138.

północnym do średniowiecznej Rudy, i dalej⁴. Drugi natomiast patron Polski św. Stanisław — udając się do metropolity gnieźnieńskiego do Łowicza podążając traktem z Krakowa na północ przez Częstochowę — zatrzymał się na postój w pobliskiej wsi Chorzenice, jednak nie został życzliwie przyjęty przez jej mieszkańców, którzy odmówili mu posiłku, za co spotkała ich kara Boża, bowiem przez długi okres nie padał tutaj deszcz⁵.

Zapisana wiadomość o Częstochowie pochodzi z dokumentu wystawionego w dniu 25 XII 1220 r. przez biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża, nadającego dziesięcinę kanonikom regularnym w klasztorze we Mstowie. Wśród wsi oddających dziesięcinę zakonnikom została wymieniona także Częstochowa. Oznaczało to swego rodzaju przynależność tej miejscowości do klasztoru mstowskiego. Przypuszczać przeto należy, że to zakonnicy z mstowskiego eremu podejmowali działalność chrystianizacyjną na tych terenach szerząc wiarę chrześcijańską lub ją pogłębiając, także wśród mieszkańców Częstochowy. W tym czasie już istniały parafie w najbliższej okolicy, a mianowicie w Rudzie k. Wielunia, Rozprzy i w Siewierzu, a także w Kłobucku. Była też parafia we Mstowie. W XIII wieku powstało w okolicach (dzisiejszej) Częstochowy 46 parafii. Jednak wśród tych placówek kościelnych nie było Częstochowy⁶.

Pierwsze wzmianki o istnieniu parafii w Częstochowie występują dopiero w wykazach świętopietrza z 1335 r., kiedy to składane przez parafię częstochowską świętopietrze wynosiło 3 skojece. W tymże roku parafia Mstów składała świętopietrze w wysokości 9 skojców, Przybynów i Niegowa po 5 skojców, a Kromolów aż 12 skojców. Wyżej wymienione parafie należały do tego samego dekanatu Irządze, później zwanego lełowskim. Porównanie wysokości płaconego świętopietrza z poszczególnych parafii wymienionego dekanatu pozwala wnioskować na temat wielkości czternastowiecznej Częstochowy. Tym bardziej jest to istotne, że w ciągu kilkudziesięciu następnych lat te proporcje nie uległy zmianie⁷.

Początkowy okres istnienia parafii częstochowskiej to dzieje przeciętnej parafii na terenie rozległej diecezji krakowskiej. Parafia ta leżała na północno-zachodnich krańcach diecezji. Jej ośrodkiem był kościół parafialny na wzgórzu jasnogórskim. Parafia była prowadzona przez duchowieństwo świeckie. Dopiero z chwilą sprowadzenia zakonników paulińskich przez księcia Władysława Opolczyka za zgodą biskupa krakowskiego Jana Radlicy ówczesny proboszcz parafii Wniebowzięcia Matki Bożej w Częstochowie ks. Henryk Biel herbu Ostoja, przeniósł ośrodek parafialny do kościoła pod wezwaniem św. Zygmunta, wybudowanego najprawdopodobniej po otrzymaniu praw miejskich przez Starą Częstochowę. W 1474 r. za zgodą biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego proboszcz częstochowski Piotr z Chorzenic oddał parafię częstochowską w administrację zakonników paulińskich z pobliskiej Jasnej Góry. W ten sposób zakonnicy paulińscy wyszli ze swej pustelni do pracy duszpasterskiej wśród miejscowej ludności. Jednocześnie przy kościele św. Zygmunta utworzyli nowy klasztor pauliński. W admi-

⁴ J. Mikołajtis, J. Łączewski, R. Karpowicz, *Z dziejów Częstochowy*, [w:] *Zapisy działalności literackiej w Częstochowie*. „Kominukaty Naukowe Tow. Literackiego im. A. Mickiewicza w Częstochowie”, t. 29: 1972, s. 3 – 5.

⁵ J. Związek ks., *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 22.

⁶ W. Patykiewicz ks., *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, „Częst. Wiad. Diec.”, R. 40: 1966, s. 62 – 73.

⁷ T. Gromnicki ks., *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 352.

nistracji kościelnej parafia częstochowska nadal należała do diecezji krakowskiej, a jej zwierzchnikami byli biskupi krakowscy. Delegaci biskupów krakowskich lub biskupi krakowscy będą w przyszłości przeprowadzać wizytację paulińskiej parafii częstochowskiej tak samo, jak to czynili w parafiach zarządzanych przez kler świecki. Zachowane protokoły powizytacyjne pozwalają z dużą dokładnością odtworzyć obraz parafii częstochowskiej oraz stan jej religijności. Taki stan parafii św. Zygmunta w Częstochowie istniał aż do końca XVIII wieku.

Wraz ze wzrostem znaczenia Częstochowy szczególnie dzięki sanktuarium jasnogórskiemu wzrastało także znaczenie parafii częstochowskiej. Dotychczas parafia częstochowska należała do rozległego dekanatu lelowskiego. W dniu 22 listopada 1791 r. w kościele w Żarkach odbyła się nadzwyczajna kongregacja duchowieństwa dekanatu lelowskiego pod przewodnictwem dziekana tego dekanatu ks. Józefa Ruckiego proboszcza kromołowskiego i skarżyskiego. Dotychczasowy dekanat lelowski został podzielony w wyniku czego powstał nowy dekanat częstochowski, obejmujący zachodnią część dawnego dekanatu lelowskiego. Dziekanem wszakże został ustanowiony ks. Filip Raczkowski, proboszcz w Przyrowie. Do dekanatu należały wówczas następujące parafie: Biała, Częstochowa Stara, Kłobuck, Konopiska, Miedźno, Poczesna, Przyrów, Przystajń (Starokrzepice po włączeniu do diecezji wrocławskiej), Truskolasy, Wilkowiecko i Żuraw.⁸

Dopiero po 100 latach rozległa parafia częstochowska została podzielona na mniejsze placówki duszpasterskie. I tak w 1866 r. powstała parafia w Konopiskach, 3 VIII 1891 r. parafia św. Barbary w Częstochowie, 9 II 1910 r. parafia św. Józefa w dzielnicy Raków, 29 X 1917 r. parafia św. Rodziny w Częstochowie i 21 VI 1925 r. parafia św. Rocha (św. Krzyża) w Częstochowie⁹

Po zawarciu konkordatu pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską (10 II 1925 r.) i ukazaniu się bulli pap. Piusa XI „*Vixdum Poloniae unitas*” (28 X 1925 r.) powstała diecezja częstochowska. Odtąd Częstochowa stała się siedzibą biskupa diecezjalnego oraz różnych instytucji diecezjalnych. W nowej diecezji wraz z ogromnym rozwojem Częstochowy zaczęła wzrastać w tym mieście liczba parafii, a dekanat częstochowski najpierw został zamknięty w granicach miast, a następnie podzielony na nowe dekanaty. Na mocy bulli pap. Jana Pawła II „*Totus Tuus Poloniae populus*” (25 III 1992 r.) powstała metropolia częstochowska, a diecezja częstochowska została podniesiona do godności archidiecezji. Od tego czasu biskup diecezjalny w Częstochowie otrzymał tytuł arcybiskupa-metropolity.¹⁰

Powyższy zarys dziejów kościelnych Częstochowy ukazuje drogę tej miejscowości w zakresie kościelnej od prawdopodobnej przynależności do Mstowa, a potem zwykłej parafii w dekanacie irządskim, a następnie lelowskim i częstochowskim aż do godności stolicy diecezji i archidiecezji częstochowskiej. Ciągłe jednak należy pamiętać, że decydujące znaczenie w rozwoju kościelnym Częstochowy posiada sanktuarium jasnogórskie.

⁸ J. Wiśniewski ks., *Diecezja częstochowska. Opis historyczny kościołów i zabytków w dekanatach: będzińskim, dąbrowskim, sączowskim, zawierckim i żareckim oraz parafii Olsztyn, Mariówka Opocz.* 1936, s. 528 – 529.

⁹ W. Patykiewicz ks., dz. cyt., s. 70 – 71.

¹⁰ Jan Paweł II papież, *Bulla Totus Tuus Poloniae Populus*. „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” R. 66: 1992, s. 73 – 85.

3. Stan badań historyczno-kościelnych do roku 1925

Podany wyżej zarys kościelnych dziejów Częstochowy w różnej formie znalazł odzwierciedlenie w literaturze historycznej. W tym miejscu można stwierdzić, że liczba publikacji wzrastała w miarę rozwoju miasta i wzrostu jego rangi w życiu społecznym regionu. Wizytacje parafii częstochowskiej przeprowadzane przez biskupów krakowskich i wrocławskich traktowały ją tak samo, jak inne parafie w tym regionie. Więzy łączące parafię i sanktuarium maryjne na Jasnej Górze sprawiały, że niejednokrotnie były traktowane jako jedna instytucja kościelna.

W literaturze historycznej najdawniejsze wzmianki o parafii częstochowskiej pochodzą z wykazów świętopietrza, sporządzanych z parafii diecezji krakowskiej. Parafia w 1335 r. płaciła 3 skojce świętopietrza. Wiadomość ta została przekazana w pracy:

— T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908 (nazwa wówczas brzmiała Zanthicova).

Na podstawie najdawniejszych wizytacji parafii częstochowskiej powstały opracowania dotyczące szkoły parafialnej w Częstochowie:

— S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI – XVIII w.*, Lwów 1912.

— S. Szymański, *Najstarsze tradycje szkolnictwa w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, t. 5: 1965, s. 49 – 58. Jest to najpełniejsze opracowanie tego tematu. Szkoła istniała już w 1514 r., a jej nauczyciel został zwolniony z obowiązku płacenia podatków.

Obok szkoły parafialnej instytucją kościelną był także szpital, czyli przytułek dla chorych i starców. Szpitalom parafialnym w Częstochowie poświęcono następujące artykuły:

— S. Krakowski, *Służba zdrowia i dobroczynności w Starej Częstochowie do połowy XVI wieku*, „Archiwum Historii Medycyny”, t. 21: 1959, z. 3 – 4.

— W. Szczepański, *Szpital Starej i Nowej Częstochowy*, „Nad Wartą”, R. 2: 1968, nr 3, s. 4 – 5.

— W. Szczepański, *Z proboszczem zatarg o szpital*, „Nad Wartą”, R. 2: 1966, nr 1, s. 4.

— *Historia Zakładu św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie*, B.r.i m.

— *I Sprawozdanie Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan m. Częstochowy, Częstochowa 1901*.

— *Towarzystwo Dobroczynności w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski”, R. 3: 1903, s. 71 – 76.

— *Towarzystwo Przeciwzembracze w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski”, R. 2: 1902, s. 56 nn.

— J. Ginter ks., *Dzieje kaplicy i parafii św. Jakuba w Częstochowie*, mps w Archiwum Seminarium Duchownego w Częstochowie.

— G. Kulig, *Dzieje schroniska św. Antoniego dla paralityków w Częstochowie*, mps w Instytucie Teologicznym w Częstochowie.

Na temat przynależności kościelnej Częstochowy i okolicy ukazały się prace:

— B. Kumor ks., *Granice metropolii i diecezji polskich (968 – 1939)* (diecezja krakowska i wrocławska), ABMK, t. 18 – 22: 1969 – 1972.

— B. Kumor ks., *Brewe papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej*, „ABMK”, t. 16: 1968, s. 311 – 314.

- B. Kumor ks., Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M.J. Poniatowskiego z 1787 roku, „ABMK”, t. 37: 1978, s. 386 – 387.
- W. Urban bp, Zarys dziejów diecezji wrocławskiej, Wrocław 1962, s. 11 – 12.
- E. Wiśniewski, Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI wieku (dekanat lelowski), „ABMK”, t. 18: 1969, s. 246 – 247.
- J. Związek ks., Przynależność kościelna pogranicza Wielko- i Małopolski ze Śląskiem. „Zeszyty Historyczne WSP w Częstochowie”, t. 2: 1994, s. 53 – 98.

Pod koniec XVIII wieku i na początku XIX stulecia dwa zjawiska natury religijnej zwróciły uwagę na miasto Częstochowę. W tym czasie w Częstochowie prowadził działalność nawrócony z wyznania Mojżeszowego Jakub Józef Frank. Prowadził on działalność zmierzającą do nawracania ludności żydowskiej na wiarę katolicką. Ta działalność faktycznie zaczęła owocować konwersjami. To wydarzenie znalazło odbicie w literaturze historycznej, ale dopiero w II połowie XIX w.

- H. Skimbarowicz, Żywot, skon i nauka Jakuba Józefa Franka ze współczesnych i dawnych źródeł i dwóch dokumentów opowiedział ..., Warszawa 1866.
- J. Bartoszewicz, Jakub Józef Frank, [w:] Encyklopedia powszechna, pod red. Orgelbranda, Warszawa 1869, t. 9, s. 267 – 277.
- L. Sulima, Historia Franka i frankistów, Kraków 1893.
- A. Kraushar, Frank i frankiści, Kraków 1893.

W tym samym czasie prowadziły w Częstochowie działalność oświatową siostry zakonne Vitae Mariae. Ich działalność była ukierunkowana także na nawracanie na chrześcijaństwo zwłaszcza dziewcząt żydowskich. Siostry Mariawitki wybudowały w tym mieście swój klasztor oraz duży gmach szkolny. Prowadziły także opiekę nad szpitalem-przytułkiem pod wezwaniem św. Jakuba w Częstochowie. Za działalność patriotyczną podczas powstania styczniowego klasztor sióstr Mariawitek został zlikwidowany. Budynki przejęły władze rosyjskie. Na temat działalności sióstr mariawitek ukazały się 2 artykuły:

- Wiadomość o zgromadzeniu żeńskim Vitae Mariae pospolicie mariawitkami zwanymi, a w szczególności o mariawitkach częstochowskich, „Czas” (krakowski) z 1859 r., nr 31.
- A. Bartoszewicz, Częstochowa — Kordecki — Mariawitki, „Tygodnik Ilustrowany”, 1862 r.

W II połowie XIX wieku i na początku XX wieku ukazało się kilka encyklopedii i słowników. Wśród występujących w nich tysięcy haseł było także hasło „Częstochowa”. Stanisław Kętrzyński, bibliotekarz w bibliotece im. Krasińskich w Warszawie napisał hasło „Częstochowa” w „Podręcznej encyklopedii kościelnej”, pod red. ks. Zygmunta Chelmskiego, Warszawa 1906, t. 7 – 8, s. 290 – 293. Całość hasła została poświęcona wyłącznie Jasnej Górze bez wspomnienia nawet o parafii częstochowskiej. Wcześniej autorem hasła „Częstochowa” w „Encyklopedii kościelnej”, pod red. ks. M. Nowodworskiego był X.W.K. (ks. Władysław Knapiński) profesor Uniwersytetu Krakowskiego (Warszawa 1874, t. 3, s. 667 – 669). Ks. Knapiński wspomniał, że na Jasnej Górze był drewniany kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny z murowaną obok kaplicą. Inne wiadomości podane w tym opracowaniu dotyczyły wyłącznie sanktuarium maryjnego i klasztoru paulińskiego. Podobnie inne

encyklopedie jedynie wzmiankowały istnienie parafii w Częstochowie, a głównie podkreślały fakt ufundowania klasztoru paulińskiego, celem strzeżenia cudownego obrazu Matki Bożej.

Natomiast w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, Warszawa 1880, t. 1, s. 853 – 861, hasło o Częstochowie zostało szeroko opracowane. Jego autor B. Chlebowski wskazał na pierwszorzędne znaczenie Częstochowy w tym regionie. Wspomnił, że w Częstochowie były 3 kościoły katolickie, cerkiew prawosławna pod wezwaniem św. Cyryla i Metodego oraz synagoga. Wśród kościołów katolickich kościół parafialny pod wezwaniem Św. Zygmunta został wymieniony na równi z innymi kościołami i kaplicami. Ogromna większość artykułu dotyczyła sanktuarium jasnogórskiego.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX stulecia ks. Stanisław Chodyński, profesor seminarium duchownego we Włocławku wydawał opisy historyczne parafii w układzie dekanalnym. W 1879 r. podał opis parafii częstochowskiej. Najpierw zaznaczył, że było to miasto I klasy w powiecie częstochowskim w guberni piotrkowskiej, a proboszczem był ks. Michał Nowakowski, dziekan częstochowski. Autor podał wiele cennych wiadomości o kościele parafialnym i innych świątyniach w tym mieście. Nie podał natomiast opisu klasztoru jasnogórskiego, bowiem klasztory opisywał w innym miejscu:

— *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1879, Varsoviae 1878*, s. 53 – 55.

Tu został podany także stan dekanatu częstochowskiego po zmianach administracyjnych na mocy ukazu carskiego z 1866 r.

W pierwszym numerze czasopisma diecezjalnego „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” biskup włocławski Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki pisał, iż to czasopismo stawiało sobie szczytny cel „opowiadać dawne dzieje Kościoła, bo historia jest mistrzynią życia ... ma być echem życia religijno-społecznego w diecezji” (KDKK, t. 1: 1907, s. 1). Faktycznie na łamach „Kroniki” ukazywały się liczne artykuły dotyczące także przeszłości wielu parafii. Taki artykuł został poświęcony także parafii św. Zygmunta w Częstochowie:

— *Parafia św. Zygmunta w Częstochowie*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, R. 3: 1909, s. 57 – 64.

Był to najprawdopodobniej artykuł napisany przez redaktora ks. Rudolfa Filipskiego. Można przypuszczać, że było to wzorcowe opracowanie dziejów parafii, które miało być przykładem do analogicznych opracowań innych parafii. Autor podkreślał zasługi paulinów w wielowiekowym duszpasterstwie w Częstochowie. Zaznaczył także, że po kasacie klasztoru paulińskiego przy parafii św. Zygmunta w Częstochowie biskup Marszewski mianował 25 VII 1866 r. proboszczem tej parafii duchownego diecezjalnego ks. kanonika Józefa Rzewuskiego (+ 28 I 1878 r.), potem biskup Wincenty Popiel mianował następcę ks. kan. Michała Nowakowskiego (+ 24 I 1901 r.), a biskup Henryk Kossowski mianował ks. prałata Konstantego Waberskiego (+ 6 V 1907 r.), a potem z nominacji biskupa S. Zdzitowieckiego był proboszczem od 1 IX 1909 r. ks. Marian Fulman (późniejszy biskup lubelski). W artykule są nadto wiadomości o parafii św. Barbary i budowie kościoła św. Rodziny, którego mury poświęcił przeor jasnogórski o. Euzebiusz Rejman. Cenne są także informacje o stowarzyszeniach kościelnych.

Należy dodać, że w „Kronice” były publikowane także biogramy zmarłych duszpasterzy częstochowskich — ks. Konstantego Waberskiego (R. 1: 1907, s. 194) i ks. Wojciecha Helbicha (R. 4: 1910, ss. 86, 264) i Konstantego Wojciechowskiego, budowniczego kościoła św. Rodziny (R. 5: 1911, s. 30).

Należało spodziewać się, że artykuły poświęcone kościelnej przeszłości Częstochowy powinny znajdować się przede wszystkim w lokalnych czasopismach: „Dzwonek Częstochowski” i „Goniec Częstochowski”. Wydaje się, że redakcja „Gońca” (Franciszek Dionizy Wilkoszewski) nie była nastawiona na tematy dotyczące przeszłości kościelnej Częstochowy. Zamieszczała natomiast liczne artykuły związane z Jasną Górą. Natomiast w redagowanym w Częstochowie przez ks. Józefa Adamczyka „Dzwonku Częstochowskim” ukazywały się tego typu artykuły. Opublikowany został także artykuł „Kościół parafialny św. Zygmunta w Częstochowie” (R. 5: 1902, s. 89 – 90). Właściwie jednak autor informował o budowie nowej świątyni przeznaczonej dla parafii św. Zygmunta (obecna katedra częstochowsk) według planów inż. K. Wojciechowskiego. Przy tej okazji zostały podane także skąpe wiadomości o przeszłości parafii św. Zygmunta. Zaznaczył, że był to średniowieczny kościół, a parafia pochodziła z tegoż okresu. Istniał tu także klasztor pauliński, w którym mieszkali paulińscy duszpasterze parafii. Przeor jasnogórski wyznaczał spośród zakonników proboszcza, którego zatwierdzał biskup krakowski. Także przeor wyznaczał zakonników na stanowiska wikariuszów w tej parafii. Wizytacje kanoniczne przeprowadzał biskup krakowski. Taki stan utrzymał się do 1867 r., kiedy to w ramach represji popowstaniowych rząd carski skasował klasztor pauliński przy parafii św. Zygmunta, a duszpasterstwo przejęli kapłani diecezjalni.

W Częstochowie ukazywały się także inne czasopisma, ale nie były one nastawione na publikowanie artykułów na omawiane tematy.¹¹

Z końca XIX w. zachowały się wspomnienia dwóch kapłanów-katechetów w częstochowskim gimnazjum na temat nauczania religii w tym czasie w Częstochowie — ks. Antoniego Janczaka i ks. Franciszka Jüthnera. Zostały one opublikowane w II tomie „Ziemia Częstochowska” (1936 r.) s. 13 – 41. Redakcja czasopisma w notce wydawniczej podała następującą informację: „jest to karta dziejów i fragment walki o wiarę przodków z dążeniami rasyfikacyjnymi w szkole zaborczej rosyjskiej za czasów osławionej pamięci kuratora Apuchtina. Te ciekawe zapiski przedstawiają, jak władze zaborcze postępowyły wobec polskiej młodzieży, jak odnosili się do niej dyrektorzy i nauczyciele — obcy duchem i pochodzeniem, obrazują czasy, kiedy panowały ucisk, przemoc i gwałt, kiedy nauczanie po polsku uchodziło za wielką wygraną ... Ujrzą one światło dzienne dzięki zasłudze profesora dr. Wacława Tokarza, który je odczytał, otoczył opieką i wydobył z pyłu zapomnienia. Do druku przygotował pamiętniki profesor F. Gollenhoffer”¹². Obejmują one lata 1880 – 1894 i stanowią doskonały obraz walki kleru z rasyfikacją polskiej młodzieży i atakami przeciwko Kościołowi katolickiemu. Analogiczne znaczenie ma informacja o działalności patriotycznej także nauczyciela religii ale już w niepodległej Polsce ks. Michała Ciesielckiego („Kronika Diecezji Kujawsko-Ka-

¹¹ S. Folfasiński, Zarys dziejów prasy wydawanej w Częstochowie, [w:] Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych, pod red. S. Krakowskiego, Katowice 1964, s. 328 – 351; W. Mielczarek, Pierwsze zakłady drukarskie i zakłady poligraficzne w Częstochowie, „Ziemia Częstochowska”, t. 11: 1976, s. 221 – 254.

¹² „Ziemia Częstochowska”, t. 2: 1936, s. 13.

liskiej”, R. 16: 1992, s. 71), który za patriotyczne przemówienia skierowane do przybywających do Częstochowy Górnoślązaków w okresie powstań śląskich i plebiscytu został odznaczony przez Wojciecha Korfante go najwyższym odznaczeniem Górnego Śląska.

Charakteryzując literaturę historyczną dotyczącą kościelnej przeszłości Częstochowy wyłączywszy problematykę związaną z funkcjonowaniem sanktuarium jasnogórskiego należy stwierdzić, że była ona bardzo uboga. Dodać należy, że takie stwierdzenie odnosi się nie tylko do liczby opublikowanych informacji, ale także co do ich wartości naukowej. Większość tych publikacji jedynie przekazywała już znane wiadomości, a do materiału źródłowego tylko w nielicznych wypadkach się odwoływano.

4. Publikacje w okresie istnienia diecezji częstochowskiej

Sytuacja zmieniła się po zakończeniu I wojny światowej, a właściwie po zawarciu konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską i ukazaniu się bulli pap. Piusa XI „*Vixdum Poloniae unitas*” (28 X 1925 r.). Przyczyny były oczywiste: Częstochowa stała się stolicą nowej diecezji i siedzibą biskupstwa diecezjalnego. Proces powstawania nowej diecezji w okresie reorganizacji metropolii i diecezji polskich oraz różne projekty związane z powstaniem diecezji częstochowskiej przedstawił:

— B. Kumor ks., *Granice metropolii i diecezji polskich (968 – 1939)*, „ABMK”, t. 22: 1971, s. 370 – 372.

W opracowaniach historycznych dotyczących najnowszych czasów należy uwzględnić obszerny materiał publicystyczny, umieszczony na łamach różnych czasopism. Biskup Kubina przywiązywał ogromne znaczenie do czasopism diecezjalnych. Dlatego też już w pierwszym roku swej działalności w Częstochowie zorganizował „Wiadomości Diecezjalne”, „Niedzielę” i schematyzmy diecezjalne. Nie sposób w tym miejscu omówić wszystkie artykuły dotyczące przeszłości i aktualnych wydarzeń w diecezji częstochowskiej, a zamieszczonych na łamach pism diecezjalnych, ale nie można podejmować opracowania przeszłości kościelnej diecezji częstochowskiej bez ich uwzględnienia. Dlatego zdecydowano się przynajmniej wymienić czasopisma diecezjalne i podać ich krótką charakterystykę.

Szczególne miejsce wśród wydawnictw diecezjalnych zajmowały „(Częstochowski) Wiadomości Diecezjalne”. Był to urzędowy organ władzy diecezjalnej. Na jego łamach podawano dokumenty kościelne, zarządzenia biskupa, dekrety erekcyjne instytucji diecezjalnych oraz listy pasterskie. Ukazywało się jako miesięcznik od kwietnia 1926 r. W dotychczasowym okresie ukazywania się „Wiadomości” były dwie kilkuletnie przerwy. Nie mogło ukazywać się w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939 – 1945. Podobnie w latach 1950 – 1956 ten miesięcznik nie mógł się ukazywać. W miejsce drukowanych „Wiadomości” w latach 1950 – 1956 Kuria Diecezjalna wydawała w formie powielaczowej „Komunikaty”, zawierające analogiczną treść. Od czasu zakończenia II wojny światowej zaczęły ukazywać się w tym czasopiśmie artykuły poświęcone przeszłości diecezji. Szczególnie biskup Zdzisław Goliński rozbudował dział publicystyki naukowej, jako że w tym czasie nie było możliwości publikowania na tematy kościelne w innych wydawnictwach. Biskup Goliński sam pisał artykuły o treści histo-

rycznej i zachęcał do pisania¹³. Podobnie było w okresie działalności biskupa Stefana Bareły.

Z zakresu problematyki dziejów kościelnych najczęściej artykułów publikował ks. dr Walenty Patykiewicz. Systematycznie drukował biogramy zmarłych kapłanów diecezji częstochowskiej¹⁴. W tym czasie ukazało się także kilka artykułów innych kapłanów. Obok artykułów o treści historycznej podejmowano także inną tematykę teologiczną¹⁵.

Dla badań historycznych bardzo ważne znaczenie posiadają katalogi (schematyzmy) diecezjalne, podające aktualny stan instytucji kościelnych w diecezji wraz z wykazami duchowieństwa diecezjalnego. Takie katalogi były wydawane w diecezji częstochowskiej od 1926 r. Początkowo były wydawane w języku łacińskim. W okresie II Rzeczypospolitej były wydawane każdego roku, natomiast po II wojnie światowej okazynie (1951, 1958, 1968, 1978, 1985, 1993). Od 1968 r. w katalogach były podawane wiadomości historyczne o poszczególnych parafiach (ks. Leopold Sokołowski w 1968 r., a w 1978 r. podano także bibliografię dla poszczególnych parafii).

W pierwszych miesiącach istnienia diecezji zaczęła ukazywać się „Niedziela” jako tygodnik diecezjalny. Tygodnik ten nie ukazywał się w okresie okupacji hitlerowskiej oraz od 1953 r. (po śmierci Stalina) aż do 1981 r. Publikacje dotyczące przeszłości kościelnej terenów diecezji częstochowskiej na łamach „Niedzieli” ukazywały się z różną częstotliwością. W latach II Rzeczypospolitej czasopismo to bardzo skrupulatnie dokumentowało wszelkie wydarzenia kościelne w Częstochowie oraz zamieszczało publikacje historyczne (ks. W. Przygodzki, *Z przeszłości Wielunia*, 1929). Podobnie było w okresie po zakończeniu II wojny światowej (m.in. ks. A. Mietliński opublikował swoje wspomnienia z Dachau). Natomiast w latach osiemdziesiątych i następnych artykuły o tematyce historycznej dotyczącej przeszłości diecezji ukazywały się sporadycznie, mimo wydawanego dodatku diecezjalnego.

Kolejnym czasopismem diecezjalnym był miesięcznik „Czyn Katolicki”, ukazujący się od stycznia 1934 r. do wybuchu II wojny światowej (ostatni miesięcznik przeznaczony na wrzesień 1939 r.). Było to czasopismo wydawane przez Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w Częstochowie, poświęcony przede wszystkim problematyce katolickich stowarzyszeń społecznych zjednoczonych w Akcji Katolickiej w diecezji częstochowskiej. Wcześniej były wydawane roczne sprawozdania z działalności stowarzyszeń młodzieżowych w diecezji częstochowskiej.

Redakcja „Niedzieli” wydawała w latach międzywojennych „Kalendarz Jasnogórski”, przeznaczony na poszczególne lata. W części publicystycznej były tu drukowane także artykuły o treści historycznej związanej z diecezją częstochowską. Jako przykłady takiej publicystyki można wymienić:

- S. Biłski ks., *Liga Katolicka diecezji częstochowskiej*, „Kalendarz Jasnogórski” 1929, kol. 107 – 110.
- S. Biłski ks., *Z życia Stowarzyszeń Robotników Chrześcijańskich diecezji częstochowskiej*, „Kalendarz Jasnogórski” 1929, kol 117 – 120.

¹³ Z. Goliński bp., O formowaniu materiałów do historii diecezji, „Częst. Wiad. Diec.”. R. 33: 1959, s. 24 – 25.

¹⁴ W późniejszych latach kontynuowali to dzieło: ks. Jan Związek i ks. Marian Mikołajczyk.

¹⁵ Z dziedziny prawa kanonicznego i liturgii publikowali artykuły ks. Tadeusz Szważyk i ks. Jan Walicki.

Szczególnie cenny był „Jubileuszowy Kalendarz Jasnogórski na 10-lecie diecezji częstochowskiej 1936”, Częstochowa 1935. Na uwagę zasługują następujące artykuły:

- W. Mondry ks., Diecezja częstochowska, kol. 85 – 96.
- S. Gałązka ks., Dziesięć lat na stanowisku pierwszego ministra Królowej Korony Polskiej, kol. 97 – 106.
- S. Gałązka ks., Dziesięć lat diecezjalnego Seminarium Duchownego, kol. 129 – 136.
- S. Gałązka ks., Z dziejów Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, kol. 153 – 162.

Z okazji tego samego jubileuszu 10-lecia istnienia diecezji została wydana specjalna „Jednodniówka” (Częstochowa 1936, ss. 70) poświęcona zjazdowi Katolickiemu Stowarzyszeń Młodzieżowych w Częstochowie. Najcenniejszym materiałem są wiadomości dotyczące dziejów stowarzyszeń młodzieżowych w parafiach (czas powstania i składy zarządów). Autorem tej części „Jednodniówki” był sekretarz generalny Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w diecezji częstochowskiej ks. Franciszek Strugała.¹⁶

Istotna i najważniejsza dla dziejów parafii częstochowskiej była praca, pozostająca w maszynopisie:

- L. Gietyngier ks., Parafia św. Zygmunta w Częstochowie pod rządami OO. Paulinów 1474 – 1866, Mps AJG II 113.

W okresie okupacji hitlerowskiej czasopisma diecezjalne nie ukazywały się. Mimo czynionych ofert ze strony okupacyjnych redaktorów „Kuriera Częstochowskiego” (gazdzinówki), duchowni nie podjęli współpracy publicystycznej. Na łamach „Kuriera” był publikowany dział religijny przez hitlerowskich redaktorów w sposób tendencyjny i antypolski. W formie powielaczowej natomiast ukazywały się zarządzenia władzy diecezjalnej. Posiadają one istotną wartość dla badań nad przeszłością kościelną w okresie okupacji hitlerowskiej.

W okresie działalności biskupa Stefana Bareły wypadły kolejne jubileusze. Z okazji jubileuszu 25-lecia kapłaństwa i 5 rocznicy sakry biskupiej trzeciego ordynariusza częstochowskiego ukazał się specjalny numer „Częstochowskich Wiadomości Diecezjalnych” R. 43: 1969 poświęcony jubilatowi. Znalazły się w nim artykuły o tematyce historycznej:

- W. Pazera ks., Trzeci biskup częstochowski, s. 52 – 55.
- M. Mikołajczyk ks., Wykaz drukowanych prac bpa S. Bareły, s. 56 – 57.
- H. Bąbiński ks., Częstochowskie Seminarium Duchowne w latach II wojny światowej, s. 74 – 78.
- J. Wolny ks., Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w XV w. z terenu diecezji częstochowskiej, s. 95 – 108.
- J. Związek ks., Stan parafii Potok w świetle wizytacji kanonicznej z 1782 r., s. 124 – 130.

Z inicjatywy biskupa Bareły zostały zorganizowane w 1973 r. „Częstochowskie Studia Teologiczne”, których zadaniem było przyczynienie się „do głębszego poznania

¹⁶ F. Strugała, Krótki rys historyczny Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży w Częstochowie. [w:] Jednodniówka wydana z okazji Zjazdu Katolickiego w 10-lecie istnienia diecezji częstochowskiej, Częstochowa 1936, s. 35 – 70.

i realizacji Soboru Watykańskiego II”.¹⁷ Wśród artykułów znalazły się także publikacje historyczne. Zwłaszcza w II tomie, poświęconym jubileuszowi 50-lecia istnienia diecezji częstochowskiej opublikowano tego typu artykuły.

- J. Związek ks., Powstanie diecezji częstochowskiej, „Czest. Stud. Teolog.”, t. 2: 1974, s. 13 – 38.
- L. Warzybok ks., Biskupi ordynariusze częstochowscy, s. 39 – 62.
- J. Związek ks., Biskupi pomocniczy w diecezji częstochowskiej, s. 63 – 72.
- J. Związek ks., Kapituła bazyliki katedralnej w Częstochowie, s. 73 – 82.
- E. Banaszkiewicz ks., Kapituła kolegiacka w Wieluniu, s. 83 – 86.
- J. Walicki ks., Kuria Diecezjalna w Częstochowie, s. 87 – 104.
- J. Związek ks., Działalność wydawnicza Kurii Diecezjalnej w Częstochowie, s. 105 – 144.
- K. Kościów ks., Sąd Biskupi w Częstochowie, s. 145 – 148.
- J. Związek ks., Księża dziekani diecezji częstochowskiej, s. 149 – 154.
- J. Kowalski ks., Dzieje Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, s. 155 – 172.
- M. Kołodziejczyk ks., Profesorowie i wykładowcy Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, s. 173 – 180.
- M. Kołodziejczyk ks., Alumni i neoprezbiterzy częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie w l. 1926 – 1974, s. 181 – 200.
- J. Związek ks., Niższe seminaria duchowne diecezji częstochowskiej, s. 201 – 226.
- W. Kaczmarek ks., Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji częstochowskiej, s. 227 – 246.
- W. Sobczyk ks., Duszpasterstwo w parafiach diecezji częstochowskiej w pierwszym 50-leciu jej istnienia, s. 247 – 276.
- W. Gołąb ks., Praca duszpasterska w okresie Wielkiej Nowenny, s. 277 – 286.
- S. Styczyński ks., Zarys nauczania wiary w diecezji częstochowskiej, s. 287 – 298.
- A. Święcicki, Z. Janyszek ks., Z. Paruzel ks., S. Sułkowska s., Statystyka praktyk i katechizacji w diecezji częstochowskiej 1971 r. i 1972 r., s. 299 – 314.
- J. Związek ks., Straty diecezji częstochowskiej w okresie II wojny światowej, s. 315 – 366.

Komitet redakcyjny tej książki jubileuszowej stanowili: ks. Stanisław Grzybek, ks. Ireneusz Skubiś, ks. Stanisław Włodarczyk, ks. Jerzy Wolny i ks. Jan Związek. Było to ostatnie opracowanie związane z jubileuszem diecezjalnym.

Od tego czasu zaczęły się coraz częściej ukazywać artykuły o tej tematyce autorstwa ks. Jana Kowalskiego i ks. Jana Związka. Ks. prof. dr hab. Jan Kowalski opublikował 17 biogramów kapłanów częstochowskich w wydawnictwie Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie pt. „Słownik polskich teologów katolickich 1918 – 1981”, pod red. ks. L. Grzebień SJ, Warszawa 1983. Ukazały się także inne artykuły tegoż autora:

- Zabiegi biskupa Teodora Kubiny około polepszenia sytuacji polskiej emigracji zarobkowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, „Częstochowskie Wiad. Diec.”, R. 50: 1976, s. 112 – 120.

¹⁷ S. Bareła, Słowo wstępne. „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 1: 1973, s. 6.

- Biskup Teodor Kubina (1880 – 1951) człowiek wyprzedzający swoją epokę, „Chrześcijaństwo”, t. 6: 1981, s. 25 – 76.
- Nauka społeczna biskupa Teodora Kubiny, „Częst. Stud. Teolog.”, t. 11: 1983, s. 47 – 59.

Autor licznych publikacji poświęconych sytuacji polskiej ludności w okresie okupacji w Częstochowie i regionie częstochowskim mec. Jan Pietrzykowski pozostawił także rozprawę pt. „Walka i męczeństwo. Z wojennych dziejów duchowieństwa diecezji częstochowskiej (1939 – 1945)”, Warszawa 1981 (red.) J. Związek ks., „Częst. Wiad. Diec.”, R. 55: 1981, s. 184 – 190. Podobnie w kilkutomowej pozycji poświęconej martyrologii duchowieństwa katolickiego w okresie okupacji hitlerowskiej autorstwa ks. W. Jacewicza i ks. J. Wosia pt. „Martyrologium duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939 – 1945”, Warszawa 1977, z. 1, s. 111 – 114., z. 2, s. 129 – 166, (rec.) J. Związek ks., „Częst. Wiad. Diec.”, R. 52: 1978, s. 83 – 97.

W latach siedemdziesiątych i następnych coraz częściej ukazywały się artykuły o przeszłości diecezji ks. Jana Związka. Okolicznością sprzyjającą do tego rodzaju piśarstwa była jego praca w archiwum diecezjalnym. Owocem tej działalności były biografy zmarłych kapłanów diecezji częstochowskiej publikowane w „Częstochowskich Wiadomościach Diecezjalnych”, „Polskim Słowniku Biograficznym”, „Kanonistach polskich XIX i XX w.”, pod red. o. J.R. Bara, Warszawa 1981 i „Słowniku polskich teologów katolickich 1918 – 1981”, pod red. ks. L. Grzebień SJ, Warszawa 1983 (17 biografów). W „Encyklopedii katolickiej”, Lublin 1979, t. 3, kol. 849 – 852 napisał hasła: „Częstochowa” i „Częstochowska diecezja”.

Obok wymienionych pozycji można jeszcze wymienić następujące tegoż autora:

- Rozwój sieci dekanalnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925 – 1970, „Częst. Wiad. Diec.”, R. 46: 1972, s. 125 – 205, R. 47: 1973, s. 133 – 192, 255 – 263.
- Rozwój sieci parafialnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925 – 1963, „Częst. Stud. Teolog.”, t. 1: 1973, s. 235 – 259.
- Obchody Roku Świętego w diecezji częstochowskiej (1925 – 1974), „Częst. Wiad. Diec.”, R. 48: 1974, s. 94 – 116.
- Zbiór łacińskich ksiąg metrykalnych w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie, „Częst. Stud. Teol.”, t. 3: 1975, s. 115 – 132.
- Martyrologium kapłanów diecezji częstochowskiej w czasie II wojny światowej, „Częst. Stud. Teol.”, t. 4: 1976, s. 185 – 300.
- Pochodzenie powołań kapłańskich w diecezji częstochowskiej (1925 – 1975), „Częst. Wiad. Diec.”, R. 50: 1976, s. 276 – 287.
- Inwentarz łacińskich ksiąg metrykalnych Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie, Lublin 1978.
- Opieka duszpasterska nad robotnikami polskimi w obozie przejściowym w Częstochowie (1943 – 1944), „Częst. Wiad. Diec.”, R. 53: 1979, s. 79 – 103.
- Z dziejów życia liturgicznego w diecezji częstochowskiej, „Częst. Stud. Teol.”, t. 8: 1980, s. 279 – 304.
- Diecezja częstochowska, [w:] Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939 – 1945, pod red. ks. Z. Zielińskiego, Warszawa 1982, t. 1, s. 187 – 217.
- Biskup Teodor Kubina, a duszpasterstwo wychodźców sezonowych z diecezji częstochowskiej, „Studia Polonijne”, R. 7: 1983, s. 275 – 299.

- Stowarzyszenie Wychodźców Polskich w diecezji częstochowskiej (1931 – 1939), „Collectanea Theologica”, R. 53: 1983, fasc. 1, s. 145 – 152.
 - Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w diecezji częstochowskiej, [w:] *Maryja Matka Narodu Polskiego*, pod red. ks. S. Grzybka, Częstochowa 1983, s. 143 – 281.
 - Kongresy eucharystyczne w diecezji częstochowskiej, [w:] *Eucharystia źródłem życia*, pod red. ks. S. Grzybka, Kraków 1987, s. 47 – 71.
 - Archiwum Diecezjalne w Częstochowie, „ABMK”, t. 53: 1986, s. 43 – 56.
 - Początki diecezji częstochowskiej a Jasna Góra, „Studia Claromontana”, t. 8: 1987, s. 22 – 55.
 - Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej, Częstochowa 1990.
 - Inwentarz ksiąg konsystorskich i dziekańskich w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie, Częstochowa 1993.
 - Dziejowa misja wychodźstwa polskiego według biskupa Teodora Kubiny, [w:] *Kościół a społeczność*, pod red. J. Walkusza, Lublin 1993, s. 171 – 184.
 - Katolickie stowarzyszenia społeczne w diecezji częstochowskiej (1925 – 1939), Częstochowa 1994.
 - Organizacja Kościoła katolickiego w regionie częstochowskim 1918 – 1926, [w:] *Częstochowa w pierwszych latach Polski Odrodzonej*, pod red. R. Szweda, J. Mizgałskiego, W. Palusa, Częstochowa 1994, s. 59 – 77.
- W tym miejscu nie można pominąć pozycji z zakresu sztuki kościelnej. Należy wymienić przynajmniej najważniejsze pozycje:
- A. Kuczyńska-Iracka, *Malarstwo ludowe kręgu częstochowskiego*, Wrocław 1978.
 - A. Jaśkiewicz, *Złotnictwo wotywno regionu częstochowsko-wieluńskiego*, Częstochowa 1982.
 - Artyści i rzemieślnicy działający w Częstochowie w XVII – XVIII w., „Ziemia Częstochowska”, R. 11: 1976, s. 205 – 220.
- W latach powojennych ukazało się nadto kilka pozycji z dziedziny kościelno-oświatowej. Chodzi tu o studia nad dziejami szkół elementarnych w Częstochowie i okolicy, działających pod zwierzchnictwem diekana częstochowskiego. Szczegółowe badania w tym kierunku prowadził Janusz Lipiec. Oto jego publikacje:
- Materiały do dziejów szkolnictwa i oświaty ludowej w okręgu częstochowskim w wieku XIX, „Ziemia Częstochowska”, t. 5: 1965, s. 59 – 114.
 - Szkolnictwo elementarne okręgu częstochowskiego na przełomie XVIII i XIX wieku, „Ziemia Częstochowska”, t. 6: 1970, s. 75 – 108.
 - Zarys dziejów szkolnictwa, „Ziemia Częstochowska”, t. 10: 1974, s. 165 – 176.
 - Warunki gospodarcze szkół elementarnych Królestwa Polskiego (studia nad okręgiem częstochowskim) w latach 1815 – 1863, Częstochowa 1993.
 - Nauczanie w szkołach elementarnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1807 – 1830 (studia nad okręgiem częstochowskim), Częstochowa 1993.
- Analogiczną problematykę podjął ks. Jan Związek w następujących artykułach:
- Działalność oświatowa ks. Michała Zagalskiego w dekanacie częstochowskim w latach 1810 – 1825, „Seminarium. Sprawozdania Tow. Nauk. KUL”, R. 4: 1975, s. 177 – 189.
 - Jasna Góra w dziele szerzenia oświaty wśród ludu, „Chrześcijanin w Świecie”, R. 14: 1982, nr 4 – 5 (106 – 107), s. 53 – 69.

— Szkoły elementarne w parafii częstochowskiej (1812 – 1830), „*Studia Claromontana*”, t. 1: 1981, s. 272 – 299.

5. Zakończenie

Mimo — jak mogłoby się wydawać — dosyć licznych publikacji, dotyczących zwłaszcza kościelnych dziejów Częstochowy w okresie przynależności do diecezji częstochowskiej, wiele zagadnień wymaga nowych studiów. Odnosi się to zwłaszcza do najnowszych dziejów, a mianowicie okresu po zakończeniu II wojny światowej. Należy właściwie odczytać zarówno zarządzenia rządowe jak i działania w tych warunkach władzy diecezjalnej. Działalność instytucji kościelnych w tym czasie była bardzo trudna. Równie trudnym zadaniem będzie przedstawienie problematyki kościelnej w Częstochowie w owym czasie.